

УДК 94(477.6):62.33 "1941/1945"

Микола БРИВКО (м. Сніжне Донецької обл.)

ПОЛІТИКА «НОВОГО ПОРЯДКУ» НА ПРИКЛАДІ МІСТА СНІЖНЕ (за архівними матеріалами)

За матеріалами архівів досліджено суть та особливості нацистського «нового порядку» німецько-фашистської окупаційної військової влади на прикладі міста Сніжне Донецької області. Наводяться приклади фізичного знищення та експлуатації військовополонених та учасників руху Опору, мирного населення міста.

Ключові слова: Друга світова війна, «новий порядок», рух Опору, Сніжне.

Усі, котрі народилися після 1945 року, не знають, що таке війна, хоча пам'ять про неї зберігається в кожній родині. Ця пам'ять може бути різною. І сьогодні тема Другої світової війни, Великої Вітчизняної війни порушує багато питань та суперечок. Ми вправі знати про минуле свого народу. Війна завжди болюча і трагічна для тих, хто її пережив, і для тих, хто втратив рідних.

Слід зазначити, що регіональні дослідження заслуговують на детальніше вивчення, бо формування української національної самосвідомості молоді неможливе без вивчення історії «малі батьківщини».

Мета роботи - показати на прикладі регіональних фактів, документів та свідчень суть «нового порядку» на Донбасі в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. та ввести в науковий обіг нові документи щодо міста Сніжне Донецької області.

Історія Великої Вітчизняної війни, а зокрема час окупації, в радянський період з ідеологічних причин висвітлювалася односторонньо. У сучасній незалежній Україні вже доступні нові архівні

документи з періоду окупації, руху Опору в Україні, Донецькій області, місті Сніжному.

Дослідження архівних матеріалів фондів Державного архіву Донецької області, фондів архівного відділу Сніжнянської міської ради, Сніжнянського музею бойової слави дали змогу виявити нові документи, які доповнюють дані про різні напрямки окупаційної політики німецької адміністрації, у тому числі й економічний.

Із сучасних робіт про окупаційний період 1941-1943 рр. в Донецькій області необхідно назвати працю «Донеччина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.: відомі та невідомі сторінки історії» (2008), монографію Міхненка А. М. «Донбас в роки Великої Вітчизняної війни» (2000) та ін.

Окремо слід згадати праці, які присвячені різним аспектам власне окупаційної політики німецького командування на Донеччині, а саме: «Матеріально-побутові умови населення України за німецької окупації (1941-1944 рр.)» І. Ветрова (2005); «Прояви колабораціоналізму на Донеччині в роки Другої світової війни» (2007); «Натуральні реквізиції, побори, податки і штрафи як засоби геноциду проти місцевого населення Донбасу у роки окупації (1941-1943 рр.)» (2006); «Вугільна промисловість Донбасу під час фашистської окупації: праця цивільного населення та радянських військовополонених» І. С. Тарновського (2004); «Робота на ворога» чи «примусова праця» у вугільній промисловості Донбасу під час окупації 1941-1943 рр.» Т. Пентер (2005) та цілу низку інших сучасних досліджень.

У той же час детальний аналіз окупаційної політики на прикладі окремо взятого регіону чи невеликого міста або фактично не вівся, або ж його робили небагато дослідників. Період окупації міста Сніжного в науковій літературі висвітлювався епізодично або з використанням уже досліджених джерел, з ідеологічним підходом до тих чи інших подій і фактів.

У радянські часи дослідження періоду окупації міста Сніжного на основі архівних матеріалів вели тільки місцеві краєзнавці Ф. І. Прудников та С. Е. Ермін, які вивчали насамперед події 1943 року на Савур-могілі під час визволення Донбасу чи підпільний партизанський рух у місті, використовуючи фонди архівів Донецька, Москви тощо.

З окупацією міста Сніжного 31 жовтня 1941 року воно, як і вся Донецька область, увійшло адміністративно в зону військового управління. Головним документом, який визначав окупаційну

політику, був генеральний план «Ост», що передбачав знищення, понічечення і виселення слов'янських народів із захопленої військами території, повну економічну експлуатацію.

Документи говорять багато про що. Зокрема, «у ніч перед звільненням міста у 1943 р. німці влаштували завали в шахтах, вибухи, пожежі. Вони не збиралися йти зі Сніжного. Солдати знайшли в друкарні фашистської газети набір чергового номера із зверненням німецького командування. Тут же були і бланки продовольчих карток на майбутній 1944 рік: 200 грамів хліба працюючим у шахті»¹.

Захопивши Донбас, німецько-фашистські війська почали вводити свій «новий порядок». Одним із головних завдань окупаційної влади було відновлення й експлуатація вугільних підприємств усього регіону, в тому числі й міста Сніжного.

З перших днів окупаційна влада приступила до вирішення цього завдання. Есесівці та поліцаї силоміць зганяли людей на шахти і змушували працювати. Документи свідчать, що німці не завжди використовували насильницький метод, – найчастіше спрацьовував економічний. За наказом про постачання населення продовольчими картками за вересень 1942 року, все працездатне населення, яке не працює, продовольчими картками не забезпечувалося. Працююче населення ділилося на три категорії, і саме третя категорія, куди входили шахтарі та поліцаї, забезпечувалася більшим пайком порівняно з іншими двома. Робочий час встановлювався від 4 годин на тиждень². Однак гірники, яких на шахтах міста працювало близько 800 чоловік, саботували, і за час окупації не вдалося повністю запустити жодної шахти Сніжного. Правда, подекуди на шахтах змогли добратися до верхніх шарів вугілля.

Водночас, відповідно до архівних документів, за підривному роботу на шахтах, за зв'язок з партизанами проводилися розстріли місцевого населення, причому національність розстріляних була різна: це й українці, і росіяни, і євреї та інші.

Для видобутку вугілля повсюдно створювали табори військовополонених. Згідно з випискою з «Акта про злодіяння фашистів і їхніх прислужників на території Сніжнянського району» від

¹ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. – Ф. 60. – Оп. 2. – Спр. 69. – Арк. 162 ; Следы немецких злодеяний // Правда. – 1943. – 3 вер.

² Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-1804. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16.

15 грудня 1943 р. встановлено, що «у вересні 1942 р. у м. Сніжне були доставлені пішим порядком 5 000 військовополонених, яких утримували в таборах на шахтах 3, 10, 15-біс, 18 та 27»³.

Умови утримання військовополонених були жахливі: «будинки таборів зруйновані, без вікон, обнесені двома рядами колючого дроту. Військовополонені були сильно виснажені»⁴, їх годували юшкою з картопляного лушпиння. У таборах були створені нестерпні умови для військовополонених: вони працювали по 15-17 годин на добу, найчастіше по кілька днів їм не давали ніякої їжі⁵. Усім спробам місцевого населення надати полоненим допомогу клали край. Наприклад, «на шахті 15-біс 2-х військовополонених було розстріляно за те, що їли хліб, кинутий жителями; а на шахті 18 – за спробу піймати качан кукурудзи»⁶. «Військовополонені гинули також від інфекційних захворювань. На шахті № 15 спалахнула епідемія сипного тифу. Хворі не були ізольовані від здорових, внаслідок чого смертність досягла 80%. Приміщення взимку не опалювалося, вікон і дверей не було»⁷. Усього за 7 місяців перебування в таборах тільки розстріляних на шахтах було 3 800 осіб⁸. Військовополонених розстрілювали «за спробу втечі, за порушення табірної режиму»⁹.

У березні 1943 р., через наближення фронту, табори пішки евакуювали в тил. Тих, хто не міг сам рухатися, – розстрілювали. Зокрема, «по дорозі із шахти 15 біс до шахти 10 було застрелено 17 людей, уся дорога до м. Чистякова (м. Торез) була завалена трупами військовополонених»¹⁰.

Німецька влада у своїх цілях широко використовувала колабораціонізм. Він проявлявся серед населення у двох формах: добровільного співробітництва з окупаційною владою і вимушеного

³ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 123.

⁴ Там само.

⁵ ДАДО. – Ф. П-5000. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 65.

⁶ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 124.

⁷ ДАДО. – Ф. П-5000. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 65.

⁸ Архівний відділ Сніжнянської міської ради. – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 124.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

співробітництва, пов'язаного з єдиною метою – вижити в умовах війни. Про цей аспект зазначає у своїй статті В. О. Шайкан¹¹.

Були створенні місцеві органи самоврядування, де з місцевого населення формувалися первинні органи влади. На службу до поліції, як і в старостат, йшли переважно незадоволені і скривджені більшовицькою владою, а також кримінальні елементи. Значну частину звірств проти мирного населення і військовополонених чинили саме місцеві поліцаї, яких очолювали так звані «зрадники».

Наприклад, «...з листопада 1941 по травень 1943 р. староста сільської управи с. Веселе самовільно вилучав корів, видавав комуністів і партизанів, затримав єврея і 2-х військовополонених, яких розстріляли за селом»¹².

«...староста шахти № 2-3 видавав членів партії і місцевих мешканців. За його доносом у листопаді-грудні 1941 р. були арештовані колишній народний суддя і мешканці селища шахти № 2. У лютому 1942 р. відправив 200 чоловік молоді в тил до німців, виганяв населення на очищення дороги, відбирав худобу. Подав списки на 90 членів компартії в комендатуру»¹³.

«...староста п. Соф'їно-Бродська в березні 1942 р. відправив до 150 чоловік молоді в тил до німців»¹⁴.

Деякі поліцаї служили добровільно та брали участь у розстрілах. Так, 17 червня 1942 р. після болісних катувань розстріляли 22-є партизан групи на чолі з командиром, а 29 квітня 1942 р. – 43 підпільники. За свою роботу вони отримували 100 німецьких марок.

Начальник в'язниці Сніжнянської поліції брав участь у розстрілі 22 липня 1943 р. 36 патріотів, у т. ч. 4 жінок. Разом з іншими поліцейськими брав участь у закопуванні трупів розстріляних, серед яких один був похований живцем.

¹¹ Шайкан В. О. Проблема економічного колабораціонізму на території рейхс-комісаріату «Україна» та військової зони / В. О. Шайкан // Нові сторінки історії Донбасу : Зб. ст. – Кн. 12 / Гол. ред. Лихолобова З. Г. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 6.

¹² Сніжнянський Музей бойової слави (далі – СМБС). – Витяг з «Постанови про запобіжні заходи колишнім поліцаям, старостам» від 2 листопада 1943 р.

¹³ СМБС. – Витяг з «Постанови про запобіжні заходи колишнім поліцаям, старостам» від 17 вересня 1943 р.

¹⁴ Там само.

Приречених на розстріл роздягали в камері і машинами відвозили до місця розстрілу, де змушували по троє спускатися в приготовану яму і розстрілювали впритул¹⁵. Такі розстріли та знищування незадоволених проводилися постійно.

Окупаційна влада також всіляко обмежувала волю переміщення населення. Згідно з розпорядженням штабдарткомендатури м. Сталіно від 24 січня 1943 р. «військовополонених, що не мають належних посвідчень про звільнення з полону, необхідно залишати на батьківщині, якщо вони туди прибули до 15 жовтня 1942 р. і якщо голова управи візьме на себе відповідальність за їхню благонадійність. Пізніше прибулих і приїжджих, що раніше не проживали в цій місцевості, необхідно заарештовувати»¹⁶.

На підставі розпорядження по Сніжнянському районному земському управлінню від 16 грудня 1942 р. «у кожному старостаті заводиться картотека для обліку всього населення по єдиному зразку карток»¹⁷.

За розпорядженням Сніжнянського районного земського управління № 17 від 26 січня 1943 р. «усяке пересування громадян за межі району, в якому вони проживають, без «довідки про дозвіл на пересування», що видається жандармерією в м. Чистяково, категорично заборонене»¹⁸.

Було зроблено «позначення мирного населення через видачу ручних пов'язок». Особі, яка втратила пов'язку, загрожував арешт на 6 днів у місцевій комендатурі, при повторній втраті відправляли у робочий табір м. Макіївки¹⁹.

Усі місцеві жителі від 10 літнього віку повинні були носити на руці білі пов'язки. Пов'язка мала штамп «Польової пошти», вона видавалася за місцем проживання. Номери пов'язок були поділені на групи – «А» і «Б». «Те, що стоїть під знаком «А», означає фронтову смугу, а на ручній пов'язці позначається «F» (фронтowa смуга), написано червоними лініями. Те, що стоїть під знаком «Б», означає позафронтowу смугу, а на ручній пов'язці позначається

¹⁵ Суд над изменниками Родины // Стахановская вахта. – 1944. – № 10. – С. 2.

¹⁶ ДАДО. – Ф. 1803. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 29.

¹⁷ Там само. – Ф. 1802. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 25.

¹⁸ Там само. – Арк. 62.

¹⁹ Там само. – Арк. 113.

«Н», пишеться чорними фарбами. Ті, що не одержали пов'язки до 20 травня 1943 р., будуть покарані, аж до розстрілу»²⁰.

Крім того, вводилася комендантська година. Так, згідно з розпорядженням від 12 грудня 1942 р. у місті заборонялося переміщення в грудні 1942 р. і січні 1943 р. з 19-00 до 6-00 год., у лютому 1943 р. з 19-00 до 5-30 год., у березні-квітні з 20-00 до 5-00 год., у травні з 21-00 до 4-30 год. і у червні з 22-00 до 4-00 годин²¹.

Окупаційна влада експлуатувала населення, вводячи всілякі побори, податки, штрафи тощо²². Ця експлуатація поєднувалася з різноманітними заходами, дещо спорідненими з радянською політикою 20-30-х років.

За наказом № 51 по Сніжнянській районній управі від 28 липня 1943 р. для обслуговування робочої сили на необхідних об'єктах праці, а також з метою належного догляду за малолітніми дітьми, відкривали при старостаті «Новий Донбас» дитячий сад на 50 осіб²³.

На території Сніжнянського району з 19 січня 1943 р. вводилася плата за навчання в усіх початкових школах «у розмірі 10 крб. на місяць з кожного учня». Від сплати повністю звільнялися «учні неплатоспроможних батьків і відмінники навчання»²⁴.

За наказом № 173 по Сніжнянському районному земському управлінню від 9 грудня 1942 р. був уведений «збір засобів для дорожнього будівництва району в розмірі 20 крб. із працездатного населення двох статей у віці від 16 до 59 років включно. Від сплати цілком звільнялися – інваліди I-II груп, вагітні, жінки, що мають дітей до 8 років, німецьке населення і родини осіб, що знаходяться на службі в німецькій армії і неплатоспроможні особи»²⁵.

Таким чином бачимо, що діяльність окупаційної влади зводилася до економічної експлуатації і фізичного знищення мирного населення й військовополонених, хоча характер розпоряджень

²⁰ ДАДО. – Ф. 1802. – Арк. 119. ; Ф. 1803. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 60.

²¹ Сніжнянський вісник. – 1942. – № 94. – С. 1.

²² Тарновський І. С. Натуральні реквізиції, побори, податки і штрафи як засоби геноциду проти місцевого населення Донбасу у роки окупації (1941-1943 рр.) / І. С. Тарновський // Нові сторінки історії Донбасу : 36. ст. – Кн. 12 / Гол. ред. 3. Г. Лихолобова. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – С. 15-25.

²³ ДАДО. – Ф. Р-1807. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 6.

²⁴ Там само. – Ф. 1803. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21.

²⁵ Там само. – Ф. 1802. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 13.

дещо споріднений з радянською системою управління попередніх років. Проте фактично це був геноцид німецької військової адміністрації – у вигляді політики «нового порядку».

Усе це викликало опір мирного населення: виникали підпільно-партизанські загони, як організовані, так і стихійні, а також надавалася поодинокі допомога військовополоненим, партизанам і підпільникам.

Нові архівні документи дали змогу проаналізувати під новим кутом зору суть політики «нового порядку» німецько-фашистської окупаційної адміністрації, власне методи на прикладі невеликого міста Донбасу. Окупаційна політика мала деяку спорідненість з попередньою радянською політикою довоєнних часів. Сьогодення вимагає поглиблених досліджень архівних документів і свідчень місцевого значення та введення їх у науковий обіг.

**Mykola BRYVKO. Nazi “New Order” in Snizhne
(as Reflected in Archive Materials)**

The article discusses the nature and peculiarities of the “New Order” politics as it was implemented by the Nazi occupational authorities in the town of Snizhne in the modern-day Donetsk region. It also provides examples of exploitation and genocide of war prisoners, resistance fighters and civilian population.

Keywords: World War II, “New Order”, Snizhne.